IJSES *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*
International Journal of Social and Economic Sciences 1 (1): 47-57, 2011
ISSN: 2146-5843, E-ISSN: 2146-0078, www.nobel.gen.tr

Bilge Kağan Abidesi'nde Niteleme Sıfatları

Emine TEMEL*
Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, İstanbul

*Sorumlu Yazar
emine-1@hotmail.com

Özet

Türk yazı dilinin ilk evresi olarak kabul edilen Eski Türkçe dönemi VIII. yüzyıl ile XI. yüzyıl arasını kapsayan ve Runik harfli Köktürkçe ile Uygur harfli metinleri bünyesinde barındıran ana evredir. Türkçe'nin ilk yazılı kaynakları olarak bilinen Orhun abideleri, VIII. yüzyılda dahi Türkçe'nin ne kadar sağlam bir dilsel zemine sahip olduğunu gözler önüne seren belgelerdir.

Bu çalışmada Orhun abidelerinden Bilge Kağan metninde yer alan niteleme sıfatlarının tasnifi üzerine bir sunum yapılacaktır. Niteleme sıfatlarının tespitinde Muharrem Ergin'in Boğaziçi Yayınları'ndan çıkan Orhun Abideleri adlı eseri kaynak olarak kullanılmıştır. Yapılarına ve işlevlerine göre sınıflandırılan niteleme sıfatlarının, yer aldığı cümleler içinde verilmesine özen gösterilmiştir. Dil üzerine çalışan araştırmacılar, bir dili güçlü gösteren en önemli unsurun o dilin söz varlığı ve söz varlığındaki birimler olduğunu savunurlar. Bundan hareketle söz varlığını incelediğimiz Orhun Abideleri'nde karşımıza çıkan sıfatların Eski Türkçe'den itibaren yadsınamayacak derecede önemli bir yere sahip olduğunu görürüz.

Bu yazıda Türkçe'nin edebî bir üsluba sahip olmasında sıfatların ne derece etkili olduğu gösterilecek ve bununla bağlantılı olarak niteleme sıfatlarının analizi yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Orhun Abideleri, Söz varlığı, Niteleme Sıfatları, Yapılarına göre Sıfatlar, İşlevlerine göre Sıfatlar

Abstract

The Old Turkish period which is accepted as the first phase of Turkish Literary Language is the main phase containing between 8th and 11th centuries and incorporating Köktürkçe with the Runic Script and texts with Uyghur letter. Orkhon inscriptions, known as the first written source in Turkish, are the documents revealing that Turkish has such a lasting linguistic base even in the 8th century.

In this study, it is going to be made a presentation on classification of the qualificative adjectives taking place in Bilge Qaghan text that is one of the Orkhon Inscriptions. The work of Muharrem Ergin, called Orkhon Inscriptions, is used as a source in determination of the qualificative adjectives. It is given a particular importance on stating in the original sentences of the qualificative adjectives which are classified according to their structures and functions.

The researchers studying on language asserts that the most important factor that regards language as strong is vocabulary and units in the vocabulary .From this point of view we consider adjectives that we face with while studying the vocabulary of Orkhon Inscriptions have an important place that cannot be denied since Old Turkish.

In this article, it is going to be indicated in having literary style of Turkish how efficient the adjectives are; in connection with this it is going to be done analysis of the qualificative adjectives.

Key Words: Orkhon Inscriptions,Vocabulary, Qualificative Adjectives,Adjectives according to the Structures,Adjectives according to the Functions.

GİRİŞ

Türk dilinin yazı dili olarak ilk evresi, Köktürk devletinin batı kanadında teşekkül eden İstemi Yabgu'nun 568 tarihinde Bizans devletine gönderdiği bir mektupla başlatılmaktadır (Özönder 2002: 481-501).VI. yüzyılın ikinci çeyreğinden XI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bu dönem "Eski Türkçe" olarak adlandırılmaktadır. Eski Türkçe dönemi de kendi içinde VI. yüzyılın ikinci çeyreği ile VIII. yüzyılın ilk çeyreği arası "Runik harfli Köktürkçe", VIII. yüzyılın son çeyreği ile XI. yüzyılın ilk çeyreği arası Uygur harfli metinlerden oluşan ve "İkinci Eski Türkçe" dönemi olarak adlandırılan "Uygurca" şeklinde ayrılmaktadır.

Türk yazı dilinin VIII. yüzyıla ait olan ve "işlenmiş bir yazı" (Ergin 2007: 13) dili bünyesinde varlık gösteren ilk metinleri Orhun Abideleridir. Köktürk yazılı metinlerin varlığından ilk defa XIII. yüzyılda Tarih-i Cihangüşâ'yı yazan İlhanlı tarihçisi Alaeddin Ata Melik Cüveynî bahsetmiş olup bu metinlerin bilim dünyasına tanıtılışı İsveçli yüzbaşı Johann Philipp Strahlenberg ile Alman araştırıcısı Daniel Gottlieb Messerschmidt'in çalışmalarıyla başlamış ve Strahlenberg'in 1730 yılında neşretmiş olduğu *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia* adlı eser ile mevcut bilgilerimiz yazı diline aktarılmıştır (Ercilasun 2007: 146-147).

Köktürk tarihine ve Türk dilinin tarihi gelişim çizgisine ışık tutan Orhun Abideleri II. Köktürk Kağanlığına (682-745)

ait olup Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarından teşekkül etmektedir. Türk adının ilk defa bir siyasî birliğin adı olarak geçtiği bu yazıtlardan Bilge Kağan ile Kül Tigin abidesi 1889 yılında etnograf ve aynı zaman da gazeteci olan Nikolay M. Yadrintsev tarafından, Tonyukuk abidesi ise sekiz yıl sonra botanikçi Yelizaveta Klements tarafından keşfedilmiştir (Ercilasun 1985: 62-64). İki kağan (Bilge Kağan, Kül Tigin) ve bir vezirin (Tonyukuk) ağzından çeşitli Türk kavimlerinin savaşlarının anlatıldığı bu yazıtlar ulusa hitap niteliğindeki belgelerdir. Türk dili ve tarihinin aydınlanması bağlamında yazıtlardaki metinlerin çözümünü yapan Danimarkalı dilci V. Thomsen bu hususdaki çalışmalarını yayımlamakta geç kalarak V.V. Radloff söz konusu yazıtları ilk defa neşreden araştırmacı statüsüne sahip olmuştur. Türkiye'de ise Köktürk yazıtlarını Necip Asım Yazıksız tanıtmıştır.

Söz konusu yazıtlardan Bilge Kağan metni makalemizin yapısına yön verecek şekilde içerdiği niteleme sıfatları bağlamında incelenmeye çalışılacaktır. Bu hususta yapılmış olan çalışmaya geçmeden önce "söz varlığı" kavramı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Bir dilin söz varlığı, o dilin hangi dillerle etkileşimde bulunduğunu, tarihsel süreç içerisinde fonetik, morfolojik, semantik bağlamda ve sözdizimi bağlamında ne gibi değişimlerden geçtiğini gözler önüne seren ve kelimelerin haricinde aynı zamanda çeşitli kalıp ifadeleri, deyimleri, atasözleri de bünyesinde barındıran önemli bir yapıdır. Türkçe'nin söz varlığı incelenecek olursa, bu dönemin yazılı kaynakları olan Orhun Abidelerine gitmek gerekecektir. Türkçe'nin bu en eski ürünlerinin söz varlığında 900 sözcüğü barındırdığı ve bugünkü Türkiye Türkçesi'nin söz varlığı ile kıyaslandığında yaklaşık %90'lık bir örtüşme içinde olduğu görülmektedir. 32 boydan meydana gelmiş bir konfederasyon olan Köktürk devletinin resmî yazı dili Köktürkçe ile bugünkü Türkiye Türkçesi'nin dayandığı edebi dilin Oğuzca olması bu örtüşmenin haklı nedenini göstermektedir.

Bir toplumun maddî ve manevî kültürünü, kavramlar dünyasını ve dünya görüşünü yansıtan söz varlığının muhteviyatı dilden dile değişiklik göstermektedir. Söz gelimi İngilizce'de akrabalık adları birkaç kelime ile ifade edilirken Türkçe'de her bir akrabalık adı için ayrı ayrı kelimeler kullanılmıştır. Türkçe'nin söz varlığında dil-dünya görüşünün bir sonucu olarak sıfatların oldukça geniş bir yer kapladığı görülmektedir.

Anlatımı güçlü kılan birçok anlam olayının, söz sanatının yansıtıcısı niteliğindeki sıfatları Zeynep Korkmaz, kökenlerine, yapılarına ve işlevlerine göre üç başlık altında sınıflandırmış; işlevlerine göre sıfatları da niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki alt başlığa ayırmıştır (Korkmaz 2009: 332-398). Muharrem Ergin ise sıfatları iki başlık altında ve "vasıf ve belirtme isimleri" şeklinde ele almıştır (Ergin 2007: 244). Ergin'e göre sıfatlar nesnelerin kendilerinin adları değil vasıflarının ve belirtilerinin adlarıdır. Eğer nesne birçok vasfı olan bir varlık değil de yalnız vasıftan ibaretse bu koşulda sıfat nesnenin ismi olur. Meselâ kırmızı, bayrağın vasfının bir adıdır. Öte yandan tek başına kullanıldığı zaman bir rengin ismi olur. Aslında bu durumun sıfatların yanı sıra diğer sözcük türlerini de kapsadığı söylenebilir. Zira edat, zamir ve zarfların da tek başına isim olarak ele alınmalarına rağmen birtakım sözcüklerle birlikte kullanıldıkları zaman işlevleri değişir ve edat, zamir, zarf başlıkları altında incelenmesi uygun görülür. Söz konusu makalenin bu hususlar göz önünde bulundurularak oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Orhun yazıtlarının Bilge Kağan metninde yer alan niteleme sıfatlarını belirlemek için Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* adlı eserinde yer alan Bilge Kağan abidesinin öncelikle doğu, güney-doğu ve güney yüzündeki metinleri incelenmiş akabinde kuzey, batı ve güney-batı yüzündeki metinleri ele alınmış ve 92 tanesi abidenin doğu yüzünde, 35 tanesi kuzey yüzünde, 1 tanesi güney-doğu yüzünde ve 15 tanesi güney yüzünde olmak üzere toplam 143 niteleme sıfatı tespit edilmiştir. Bu sıfatlardan "beglük, işilik, ıgar, ḳazganmış, yımşaḳ, süçig, anyıġ, ḳara, adınçıġ, yaratmış, bilge, Bökli, besgü, ögüm, urı, ḳız" 'ikişer' defa, "temir, igidmiş, kök, alp, inim" 'üçer' defa, "tört bulusdakı, uluġ" 'dörder' defa, "eçüm" 'beşer' defa, "edgü, ıduḳ" 'altışar' defa ve "ḳasım" 'on ikişer' defa olmak suretiyle farklı kelime veya kelime grupları ile birlikte kullanılmıştır. Bu da Bilge Kağan metninde farklı semantik ve dilbilgisel düzlemde ayrı ayrı 76 tane niteleme sıfatının yer aldığını göstermektedir.

Anlatıma canlılık katan ve kullanıldığı dilin üslûbunu güçlendiren sıfatlardan inceleme alanımıza giren niteleme sıfatlarını gramatikal ve semantik bağlamda analiz etme yolunu tercih ettik. Gramatikal bağlamda "yapılarına göre" ve semantik bağlamda "işlevlerine göre" analiz ettiğimiz niteleme sıfatlarının kullanıldığı cümleler ve bu cümlelerin "Türkiye Türkçesi aktarımları"[1] içinde verilmesini uygun gördük.

Niteleme Sıfatları

Bir dil, söz varlığında yer alan sıfatların kapladığı alan ölçüsünde zengin bir kelime hazinesine ve edebi bir üsluba sahiptir. Araştırmamız Bilge Kağan metninde tespit ettiğimiz sıfatları içerecektir.

1.Yapılarına Göre Niteleme Sıfatları

a. Basit Sıfatlar

Bugün dilimizde pek çok sözcüğün kökenini, ya o köken unutulduğu için ya da o sözcüğün zamanla değişim geçirmesi dolayısıyla ilk bakışta rahatlıkla anlayamayız. Hâlbuki çoğu zaman bir sözcüğün hiç beklenmedik bir anda yerli ya da yabancı sözcükten türetilmiş ve büyük değişiklikler geçirmiş olduğu ile karşılaşılır (Aksan 2006: 17). Bu bilgiler ışığı altında hiçbir yapım eki almamış kök hâlindeki sözcükleri esas alarak Bilge Kağan metnindeki mevcut basit sıfatları gün yüzüne çıkarmaya çalıştık.

• Tesri teg Tesri yaratmış **Türk** Bilge Ḳaġan sabım: (BG, D, 32/1) (Ergin 2008: 32). "Tanrı gibi [gökte yaratılmış][2] Türk Bilge Kağanı, sözüm:"

• Ḳasım **Türk** Bilge [Ḳaġan…] ti Sir Tokuz Oġuz İki Ediz kerekülüg begleri bodunı[3] …Tü]rk tes[ri…] üze ḳaġan olurtum. (BG, D,32/1-2) "Babam Türk Bilge Kağanı… Sir,

1. Sıfatların yer aldığı cümlelerin Türkiye Türkçesi aktarımlarında Muharrem Ergin'in yaptığı çalışmaya sadık kalınmıştır.

2. Bilge Kağan metninin Türkiye Türkçesi aktarımlarında geçecek olan bu "[ ]" işaret söz konusu aktarımlarda kendi yapmış olduğum müdahaleleri göstermektedir.

3. "bodun" kelimesi Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri'*nde "budun" şeklinde geçmektedir fakat biz bu kelimeyi Şinasi Tekin'in de İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimeler*in ve Eklerin Üzerine Denemeler*'inde (s.199-209) ileri sürdüğü üzere "boy" anlamına tekabül eden "bod" sözcüğünün aldığı Moğolca çokluk eki "n" ile "bodun" sözcüğünde vücut bulması dolayısıyla bu şekilde ifade etmenin yerinde olacağını düşündük.

Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırlı beyleri, milleti…Türk tanrısı[?] üzerinde kağan [olarak] oturdum."

• Bödke özüm olurup bunça **ağı**r törüg tört bulusdaķı […] dim. (BG, D, 32/2) "Bu zamanda tahta çıkıp bunca ağır töreyi dört taraftaki ….dim."

• Üze **kök** tesri as[ra **yaġı**z yir ķılınduķda ikin ara kişi oġlı ķılınmış]. (BG, D, 32/2) "Üstte mavi gök, altta [kara] yer [yaratıldığında] ikisi arasında insanoğlu [yaratılmış]."

• Bilge ķaġan ermiş, **alp** ķaġan ermiş. (BG, D, 32/4) "Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş."

• Yoġçı sıġıtçı ösre kün toġsıķdaķı "**Bökli** çöl[l]üg il"[4] Tabġaç Tüpüt Apar Purum Ķırķız Üç Ķurıķan Otuz Tatar Ķıtany Tatabı bunça bodun kelipen sıġtamış, yoġlamış. (BG, D, 34/5) "Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş."

• Biligsiz ķaġan olurmış erinç, **yablaķ** ķaġan olurmış erinç. (BK, D, 34/6) "Bilgisiz kağan oturmuş, kötü kağan oturmuş [şüphesiz]."

• Tabġaç bodunķa beglik **urı** oġlın ķul ķıltı, işilik ķız oğlın küs ķıldı. (BK, D, 34/7) "Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı."

• İlgerü kün toġsıķ[ķ]a **Bökli** ķaġanķa tegi süleyü birmiş. (BK, D, 34/8) "Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş."

• Ķurıġaru **Temir** Ķapıġķa süleyü birmiş. (BK, D, 34/8) "Batıda Demir Kapıya ordu sevk edivermiş."

• Eçim ķaġan birle ilgerü **Yaşıl** ögüz Şantus yazıķa tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) "Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik."

• Ķurıġaru **Temir** Ķapıġķa tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) "Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik."

• Küregüngün üçün igidmiş ķaġanısa ermiş [barmış **edgü**] ilise kentü yasıldıġ, yablaġ kigürtüg. (BK, D, 40/19) "Disiplinsizliğinden dolayı, [seni] beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, [iline] düşman [fitne] soktun."

• [İşilig ķız oġlusın] küs ķıldıġ. (BK, D, 40/20) "Hanımlık kız evladını cariye kıldın."

• Beglik **urı** oğlısın ķul ķıldıġ. (BK, D, 40/20) "Beylik erkek evladını kul kıldın."

• **Yalıs** bodunuġ tonluġ ķıldım. (BK, D, 42/23) "Çıplak milleti elbiseli kıldım."

• Çıġ**any** bod[unuġ] bay ķı[ldım]. (BK, D, 42/23) " Fakir milleti zengin kıldım."

• **Iġar** illigde ı[ġ**ar]** ķaġanlıķda yig ķıldım. (BK, D, 42/24) "Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım."

• Yalabaçı **edgü** sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim. (BK, D, 50/39) "Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim."

• **Kiçig** atlıġ […]. (BK, D, 50/41) "Küçük adlı…"

• **Alp** erin ölürüp [bal]bal ķılu birtim. (BK, G, 52/7) "Kahraman erini öldürüp balbal kılıverdim."

• **Edgü** özlük atın ķ**ara** kişin **kök** teyesin sansız kelürüp ķop ķotı. (BK, G, 54/12) "İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı."

• Tesri teg Tesri yaratmış **Türk** Bilge [Ķaġan s]abım: Ķasım **Türk** Bilge Ķaġan olurtuķında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu ulayu şadpıt begler Apa Tarķa[n] başlayu ulayu şad[pıt] begler bu […] Taman Tarķan Tonyuķuķ Boyla Baġa Tarķan ulayu buyruķ […] **iç** buyruķ Sebig Kül İrkin başlayu ulayu buyruķ bunça amtı begler ķasım ķaġanķa ertisü ertisü ti umuġ i[tdi?... (BK, G, 54/13-15) "Tanrı gibi [gökte yaratılmış] Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu…Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk…iç buyruk Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti…"

• […ķasım] ķaġan […] ça **aġar** taşıġ **yoġun** ıġ Türk begler bodun i[…]irti. (BK, G, 54/15) "Babam kağan …ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti…

• Tesri teg tesride bolmış **Türk** Bilge Ķaġan bödke olurtum. (BK, K, 56/1) "Tanrı gibi gökte olmuş [gökten gelmiş] Türk Bilge Kağanı, bu [devirde] oturdum."

• Ulayu **ini** yigünüm oġlanım biriki oġuşum [bodunum biriye şadpıt begler yırıya tarķat buyruķ begler Otuz Tatar,… Toķuz Oğuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid, ķatıġdı tısla: (BK, K, 56/1) "Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar,…Dokuz Oğuz beyleri milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle:"

• Ķurıġaru yinçü ögüz keçe **Temir** Ķapıġķa tegi süledim. (BK, K, 56/3) "Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim."

• Süçig sabın **yımşaķ** ağın arıp ırak [bodunuġ ança] yaġutır ermiş. (BK, K, 56/4) "Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış."

• [Yaġuru] ķond[uķda] kisre **anyıġ** biligin anda ö[yür ermi]ş. (BK, K, 56/4) "Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş."

• **Edgü** bil[ge] kişig **edgü alp** kişig yo[rıtmaz] ermiş. (BK, K, 56/4) "İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş."

• Anda **anyıġ** kişi ança boş[ġurur] ermiş: (BK, K, 58/5) "Or[a]da kötü kişi şöyle öğretiyormuş:"

• Irak erser **yablaķ** ağı birür, yaġuķ erser **edgü** ağı birür tip ança boşġurur ermiş. (BK, K, 58/5) "Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir deyip öyle öğretiyormuş."

• Çıġ**any** bodunuġ bay ķıldım. (BK, K, 58/7) "Fakir milleti zengin kıldım."

• Nes n[es sab[ım erse]r **besgü** taşķa urtum. (BK, K, 58/8) "Her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum."

• Üze tesri asra yir yarlıķaduķ üç[ün…] közün körmedük ķulķakın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ġsıķısa?] birigerü […] ka ķurıġaru **[… sarı**ġ altunı]n ürüs kümüşin ķırġaġlıġ ķutayın kinlig işg[itis]in özlük atın adġırın ķ**ara**

4. Talat Tekin (2008: 82) *Orhon Yazıtları*'nda *Bökli çöl(l)üg il* ibaresinin aktarımı hususundaki mevcut düşünceleri gözler önüne sermiştir. Radloff tarafından *Bökli çöllüg äl* şeklinde okunup "die Stämme der Bökli Steppe" "Bökli bozkırı kabileleri" olarak aktarılan bu ibareyi Thomsen başlangıçta *bökli çölig il* şeklinde okumuş "les puissants peuples du désert" "güçlü çöl halkı" olarak aktardıktan sonra buradaki *Bökli (Bükli)* kelimesinin yer adı olması gerektiğini düşünerek aktarımını "Bökli halkı" olarak değiştirmeyi uygun görmüştür. Radloff'un ve Thomsen'in yapmış olduğu aktarımlarda isim tamlaması şeklinde karşımıza çıkan *Bökli çöl(l)üg il* ibaresinde söz konusu çalışmamızda *il* ismini niteleyen *Bökli* ve çöl(l)üg kelimeleri ayrı ayrı sıfat olarak değerlendirilmiştir. Zira ifade orijinal şekliyle incelendiğinde hâlihazırda sıfat tamlaması olarak dikkati çekmektedir.

k[işin] **kök** teyesin Türküme bodunuma ḳazġanu birtim, iti birtim. (BK, K, 60/10-12) "Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde…batıda…Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim…"

• **Besgü** taş [toḳıtdım…] toḳıtdım, bitid[d] im. (BK, K, 62/15) "Ebedi taş yontturdum…yontturdum, yazdırdım."

• […] ol **taş** barḳın […] (BK, K, 62/15) "O taş türbesini…"

Morfolojik olarak analiz etmeye çalıştığımız sıfatların basit yapıda olanları toplam 52 tane olmasına rağmen bu sıfatlardan ayrı anlamlara tekabül eden ve birbirini tekrar etmeyecek şekilde kullanılmış olan sadece 28 tane basit sıfat mevcuttur.

b. Türemiş Sıfatlar

İsim kök ve gövdelerine türetme ekleri getirilmesi suretiyle kurulan ve yeni kavramlara işaret eden türemiş kelimeler (köken) (Banguoğlu 2007: 149) birlikte kullanıldığı kelime veya kelime gruplarına göre farklı işlevler kazanırlar. Bilge Kağan metninde sıfat görevinde kullanılmış olan türemiş kelimeleri şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

1. İsïmden Sifat Türeten Ekler Yoluyla Oluşanlar

❖ **-lıġ/-lig/-luġ/-lüg:**

• Ḳasım Türk Bilge [Ḳaġan…] ti Sir Toḳuz Oġuz İki Ediz **kerekülüg** begleri bodunı …Tü]rk tes[ri…] üze ḳaġan olurtum. (BK, D,32/1-2) "Babam Türk Bilge Kağanı… Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırlı beyleri, milleti…Türk tanrısı üzerinde kağan [olarak] oturdum."

• Yoġçı sıġıtçı ösre kün toġsıḳdaḳı Bökli çöl[l]üg il Tabġaç Tüpüt Apar Purum Ḳırḳız Üç Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtany Tatabı bunça bodun kelipen sıġtamış, yoġlamış. (BK, D, 34/5) "Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş."

• Antaġ **külüg** ḳaġan ermiş. (BK, D, 34/5) "Öyle ünlü kağan imiş."

• Tabġaç bodunḳa **beglik** urı oğlın ḳul ḳıltı, **işilik** ḳız oğlın küs ḳıldı. (BK, D, 34/7) "Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı."

• İllig bodun [ertim, ilim amtı ḳanı, kimke ilig ḳazġanur men tir ermiş]. (BK, D, 34/8) "İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş."

• Ḳaġanlıġ bodun ertim, ḳaġanım ḳanı. (BK, D, 36/9) "Kağanlı millet idim, kağanım hani."

• [İşilig ḳız oğlusın] küs ḳıldıġ. (BK, D, 40/20) "Hanımlık kız evladını cariye kıldın."

• **Beglik** urı oğlısın ḳul ḳıldıġ. (BK, D, 40/20) "Beylik erkek evladını kul kıldın."

• Aġuda iki **uluġ** süsüş süsüşdüm. (BK, D, 48/34) "Aguda iki büyük savaş yaptım."

• Ödsig ötülüg küç igidmiş al[p ḳaġanısa ya]sıldı. (BK, D, 48/34-35) "Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti."

• İki **ilteberlig** bodun [..] (BK, D, 50/38) "İki valili millet…"

• **Uluġ** oğlum aġrıp yoḳ bolça Ḳuġ Sengünüg balbal tike birtim. (BK, G, 54/9) "Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku'yu, generali balbal olarak dikiverdim."

• Tür[giş ḳaġan] ḳızın ertisü **uluġ** törün oğlıma alı birtim. […ertisü **u]luġ** [törün alı] birtim, ya […]t ertü [rtü]m. (BK, K, 60/9-10) "Türgiş kağanının kızını fevkalade büyük törenle oğluma alı verdim…fevkalade büyük törenle alı verdim…yaptırdım…"

• Üze tesri asra yir yarlıḳaduḳ üç[ün…] közün körmedük ḳulḳaḳın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ġsıḳısa?] birigerü […] ḳa ḳurıġaru […sarıġ altunı]n ürüs kümüşin ḳırġaġlıġ ḳutayın **kinlig** işg[itis]in özlük atın adġırın ḳara k[işin] kök teyesin Türküme bodunuma ḳazġanu birtim, iti birtim. (BK, K, 60/10-12) "Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde…batıda…Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim…"

-lıġ/-lig/-luġ/-lüg ekleri yoluyla kurulmuş olan toplam 17 tane türemiş sıfat mevcut olup bunların 3 tanesi farklı kelimelerle birlikte kullanılarak tekrar etmiştir.

❖ **-sız/-siz/-suz/-süz:**

• İkin ara idi **oḳsuz** Kök Türk iti ança olurur ermiş. (BK, D, 32/4) "İkisi arasında pek teşkilatsız Kök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş."

• **Biligsiz** ḳaġan olurmış erinç, yablaḳ ḳaġan olurmış erinç. (BK, D, 34/6) "Bilgisiz kağan oturmuş, kötü kağan oturmuş [şüphesiz]."

• İçre **aşsız** taşra **tonsuz** yabız yablaḳ bodunda [üze olurtum]. (BK, D, 42/21) "İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum."

-sız/-siz/-suz/-süz ekleri aracılığıyla türetilmiş olan toplam 4 sıfata rastlamaktayız.

❖ **-çı/-çi/-çu/-çü:**

• Çoraḳḳa tegip **yulıġ**çı [eri]g k[…]s Keçinke tegi […] (BK, GD, 52/1) "Çorağa ulaşıp yağmacı askeri…Keçine kadar…"

-çı/-çi/-çu/-çü eki ile türetilmiş 1 tane sıfat tespit edilmiştir.

❖ **-sıġ/-sig/-çıġ/-çig:**

• Nes **yılsıġ** bodunda üze olurmadım. (BK, D, 42/21) "Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım."

• Ödsig ötülüg küç igidmiş al[p ḳaġanısa ya]sıldı. (BK, D, 48/34-35) "Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti."

• Asar **adınçıġ** barḳ yaratıd[d]ım. İçin taşın **adınçıġ** bediz [urturtum. (BK, K, 62/14) "Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum."

-sıġ/-sig/-çıġ/-çig ekleri ile türetilmiş toplam 4 sıfat olup bunlardan bir tanesi farklı kelimelerle kullanılarak kendini tekrarlamıştır.

2.Fiilden Sıfat Türeten Ekler Yoluyla Oluşanlar

2.1.Fiilden Geçici Sıfat Türeten Ekler (Sıfat-Fiil Eki) Yoluyla Oluşanlar

❖ **-mış/-miş/-muş/-müş:**

• Olurtuḳuma ölteçiçe saḳınıġma Türk begler bodun ögirip sebinip **tostamış** közi yügerü körti.(BK, D, 32/2) "Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı."

• Yiti yüz er bolup [**ilseremiş ḳaġansıramış** bodunuġ **küsedmiş ḳuladmış** bodu]nuġ Tü[rk tö]rüsin [ıçġınmış] bodunuġ eçüm apam törüsinçe yaratmış boşġurmış. (BK,

D, 36/11-12) "Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş."

• Ança ḳazġ**anmış** ança **itmiş** ilim[iz törümiz erti. (BK, D, 40/18) "Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı."

• Küregüngün üçün **igidmiş** ḳaġanısa ermiş [barmış edgü] ilinge kentü yasıldıġ, yablaḳ kigürtüg. (BK, D, 40/19) "Disiplinsizliğinden dolayı, [seni] beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, [iline] düşman [fitne] soktun."

• Ödsig ötülüg küç **igidmiş** al[p ḳaġanısa ya]sıldı. (BK, D, 48/34-35) "Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti."

Bu başlık altında sıraladığımız sıfatlar toplam 9 tane olup bir tanesi farklı kelimelerle kullanılarak kendini tekrarlamıştır.

❖ **–dıḳ/-dik/-duḳ/-dük:**

• Begleri bodını tüzsüz üçün Tabġaç bodun tebligin kürlügin [üçün armaḳçıs]ın üçün inili [eçili kingşürtükin üçün begli bodunluġ] yoşşurtuḳın üçün Türk bodun **illedük** ilin ıçġınu ıdmış ḳaġanladuḳ kaġanın yitürü ıdmış. (BK, D, 34/6-7) "Beyleri, milleti [düzgün olmadığı] için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş."

• Üze Türk tengrisi ıduḳ yiri subı ança itmiş erinç. (BK, D,36/9-10) "Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş [şüphesiz]."

• **Iduḳ** Ötüken yı]ş bodun bardıġ. (BK, D, 40/19) " Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittik!"

• **Iduḳ** Başta süsüşdüm. (BK, D, 44/25) "Iduk Başta savaştım."

• Yigirmi yaşıma Basmıl **Iduḳ** [Ḳu]t oğuşum bodun erti, arḳış ıdmaz tiyin süledim. (BK, D, 44/25) "Yirmi yaşımda, Basmıl Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim."

• Tamaġ **Iduḳ** Başta süsüşdümiz. (BK, D, 46/29) "Tamag Iduk Başta savaştım."

• Üze Tesri ıduḳ yir sub [eçim ḳa]ġan ḳut taplamadı erinç.(BK, D, 48/35) "Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak."

-dıḳ/-dik/-duḳ/-dük eki ile toplam 8 sıfat türetilmişken birbirinden farklı sadece 3 tane sıfat gözlenmektedir.

❖ **–ġma/gme:**

• Türk amtı bodun begler bödke **körügme** [begler gü yasıldaçı siz]. (BK, K, 58/8) "Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?"

Bu başlık altında toplam 1 sıfat tespit ettik.

❖ **–taçı/-teçi:**

• Anda kisre tesri yarlıḳaduḳ üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunuġ [tirgür]ü igit[t]im. (BK, D, 42/23) "Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim."

-taçı/-teçi eki ile türetilmiş olan sadece 1 sıfat tespit ettik.

2.2.Fiilden Kalıcı Sıfat Türeten Ekler Yoluyla Oluşanlar

❖ **-ıġ/-ig:**

• **Süçig** sabın yımşaḳ aġın arıp ıraḳ [bodunuġ ança] yaġutur ermiş. (BK, K, 56/4) "Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış."

• **Süçig** sabısa yımşak aġısısa arturup öküş Türk bodun öltüg.(BK, K, 58/5) "Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün."

'Süçig' sıfatı aynı kelime ile farklı cümleler içinde tekrarlanarak kullanılmıştır.

2.3. Diğer sıfatlar:

• **Bilge** ḳaġan ermiş, alp ḳaġan ermiş. (BK, D, 32/4) "Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş."

• Edgü **bil[ge]** kişig edgü alp kişig yo[rıtmaz] ermiş. (BK, K, 56/4) "İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş."

'Bilge' kelimesi metin içinde kişi adı olarak "Bilge Kağan" şeklinde yer aldığı gibi bir ismin önüne gelip ismi niteleme görevinde de kullanılabilir. Verdiğimiz örneklerde 'bilge' sözcüğünün ayrı ayrı iki farklı ismi niteleme görevinde kullanıldığını görmekteyiz.

3.Kelime Gruplarından Oluşan Sıfatlar

3.1.Sıfat-Fiil Grubu Biçiminde Oluşanlar

❖ **-ġma/-gme:**

• **Olurtuḳuma ölteçiçe saḳınıġma** Türk begler bodun ögirip sebinip tostamış közi yügerü körti.(BK, D, 32/2) "Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı."

• Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin ḳasım ḳaġanıġ ögüm ḳatunuġ kötürügme tesri **il birig[me** te]sri Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tesri ḳaġan olurt[dı erinç.(BK, D, 40-42/20-21) "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii."

• **Oza yanya keligme** süsin ağıt[t]ım. (BK, D, 46/31) "İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm."

-ġma/-gme sıfat-fiil ekinin oluşturduğu sıfat-fiil grubu yoluyla kurulmuş olan toplam 4 tane sıfat tespit edilmiştir.

❖ **-mış/-miş/-muş/-müş:**

• **Tesri teg Tesri yaratmış** Türk Bilge Ḳaġan sabım: (BK, D, 32/1) "Tanrı gibi [gökte yaratılmış] Türk Bilge Kağanı, sözüm:"

• Yiti yüz er bolup [ilseremiş ḳaġansıramış bodunuġ küsedmiş ḳuladmış bodu]nuġ **Tü[rk tö]rüsin [ıçğ**ınmış] bodunuġ eçüm apam törüsinçe yaratmış boşġurmış. (BK, D, 36/11-12) "Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş."

• **Eç[ümiz apamız tutmış** yir sub idi]siz ḳalmazun [tiyin Az bodunuġ itip yaratıp…(BK, D, 38/16) "Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip…"

• **[Ḳasımız] eçimiz ḳazġanmış** bodun atı küsi yoḳ bo[lmaz]un tiyin, Türk bodun üçün tün udımadım.(BK, D, 42/21-22) "Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmadım."

• Men [özüm ḳaġan olurtuḳuma] **yir sayu barmış** bo[dun yadaġın yalısın?] ölü yitü yana kelti. (BK, D, 42/22-23) "Ben kendim kağan [olarak] oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi.

• Ödsig ötülüg **küç igidmiş** al[p ḳaġanısa ya]sıldı. (BK, D, 48/34-35) "Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti."

• **Tesri teg tesride bolmış** Türk Bilge Ḳaġan bödke olurtum. (BK, K, 56/1) "Tanrı gibi gökte olmuş [gökten gelmiş] Türk Bilge Kağanı, bu [devirde] oturdum."

Toplam 7 sıfat tespit edilmiştir.

❖ **-maz/-mez**

• **Bi[lig] bilmez** kişi ol sabıġ alıp yaġuru barıp öküş kişi öltüg.(BK, K, 58/5-6) "Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün!"

Bu başlık altında toplam 1 sıfat mevcuttur.

❖ **-sıḳ/-sik:**

• İl [tutsıḳ yir Ö]tük[en] yış ermiş. (BK, K, 56/3) "İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş."

Bu başlık altında toplam 1 sıfat mevcuttur.

❖ **-dıḳ/-dik/-duḳ/-dük:**

• Üze tesri asra yir yarlıḳaduḳ üç[ün…] **közün körmedük** ḳulḳaḳın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ġsıḳısa?] birigerü […] ḳa ḳurıġaru [… sarıġ altunu]n ürüs kümüşin ḳırġaġlıġ ḳutayın kinlig işg[itiş] özlük atın adġırın ḳara k[işin] kök teyesin Türküme bodunuma ḳazġanu birtim, iti birtim. (BK, K, 60/10-12) "Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde…batıda…Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim…"

-dıḳ,-dik,-duḳ,-dük eki yoluyla türetilen 2 sıfat tespit ettik.

3.2. –Ḳı/-Ki Ekleri Yoluyla Kurulan Sıfat Tamlaması Biçiminde Oluşanlar

• Bödke özüm olurup bunça ağır törüg **tört bulusdaḳı** […]dim. (BK, D, 32/1) "Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki ….dim."

• Sü sülepen **tört bulusdaḳı** bodunuġ [ḳop almış, ḳop baz ḳılmış]. (BK, D, 32/3) "Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış."

• **Tört bulusdaḳı** bodunuġ ḳop baz ḳıldım, yaġısız ḳıldım. (BK, D, 42/24) "Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım."

• [Ḳasım] ḳaġan eçim ḳaġan olurtuḳında **tört bulusdaḳı** bodunuġ nençe itm[iş…]. (BK, K, 58-60/8-9) "Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş…"

• **Anda içreki** ne kişi tin […] i yok [bolda]çı er [ti…]a oḳıgalı kelti. (BK, D, 44/28) "Onun içindeki ne kadar insan …yok olacaktı…çağırmak için geldi."

Toplam 5 tane sıfatın tespit edildiği bu bölümde ayrı ayrı 2 farklı sıfatın kullanıldığına tanık olunmaktadır.

3.3.Tekrar Grubu Biçiminde Oluşanlar

• İçre aşsız taşra tonsuz **yabız yablaḳ** bodunda [üze olurtum]. (BK, D, 42/21) "İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum."

• Ḳaġan olurup **yok çıġany** bodunuġ ḳop ḳubratdım. (BK, D, 58/7) "Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım."

Türkçe bütün tarihsel dönemlerde anlatımı güçlü kılmak için ikileme kullanımına ağırlık vermiştir. Bir dilde yer alan ikilemelerin çokluğu o dilin ne kadar sanatlı bir üslûba sahip olduğunun en önemli göstergelerindendir. Henüz VIII. yüzyılda dahi ikileme kullanımlarına rastlamamız Türkçe'nin daha o zamanlar ne kadar sanatlı bir dile sahip olduğunu kanıtlar niteliğindedir. Tespitlerimiz arasında tekrar grubu şeklinde kurulmuş toplam 2 sıfata rastlamaktayız.

4. İyelïk Ekï Almiş İsïmlerle Kurulan Sifat

• Ḳasım Türk Bilge [Ḳaġan…] ti Sir Toḳuz Oġuz İki Ediz kerekülüg begleri bodunı …Tü]rk tes[ri…] üze ḳaġan olurtum. (BK, D,32/1-2) "Babam [olan][5] Türk Bilge Kağanı… Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırlı beyleri, milleti… Türk tanrısı üzerinde kağan oturdum."

• Kişi oğlında üze **eçüm apam** Bumin Ḳaġan İstemi Ḳaġan olurmış. (BK, D, 32/2) "İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş."

• Türk bodun yoḳ bolmazun tiyin **kas**ım İltiriş ḳaġanıġ ögüm İlbilge Ḳatunuġ tesri töpüsinde tutup yügerü kötürti erinç. (BK, D, 36/10) "Türk milleti yok olmasın diye [rek] millet olsun diye[rek] babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu [(O) Tanrı] başlarından tutup [şüphesiz] yukarı kaldırmıştır."

• Tesri küç birtük üçün ḳasım ḳaġan süsi böri teg ermiş, yaġısı kony teg ermiş. (BK, D, 36/11) "Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş."

• Ḳasım ḳaġan [ança ilig törüg ḳazganıp uça barmış]. (BK, D, 38/13) "Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, [ölüp] gitmiş."

• Ḳasım [ḳaġanḳa] baş[lay]u Baz Ḳaġanıġ balbal [tikmiş. Ḳasım] ḳaġan uçduḳda özüm sekiz yaşda ḳaltım. (BK, D, 38/13-14) "Babam kağan için [ilk olarak] Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. Babam kağan [öldüğünde] kendim sekiz yaşında [idim.]"

• O törüde üze **eçim** ḳagan olurtı. (BK, D, 38/14) "O töre üzerinde amcam kağan oturdu."

• **Eçim** ḳaġan olurtuḳ[d]a özüm tigin erk […] iy[….] tesri [yarlıḳaduḳ üçün] tört yigirmi yaşımḳa Tarduş bodun üze şad olurtum. (BK, D, 38/14-15) "Amcam kağan oturduğunda kendim prens… Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş milleti üzerinde şad oturdum."

• **Eçim** ḳaġan birle Yaşıl ögüz Şantus yazıḳa tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) "Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik."

• Ol bilmedüküğün üçün yablaḳısın üçün **eçim** ḳaġan uça bardı. (BK, D, 40/20) "O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti."

• Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin ḳasım ḳaġanıġ ögüm ḳatunuġ kötürügme tesri il birig[me te]sri Türk bodun atı küsi yoḳ bolmazun tiyin özümün ol tesri ḳaġan olurt[dı erinç. (BG, D, 42/20-21) "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabiî."

• [İnim Kül Ti]gin iki şad **inim** Kül Tigin [birle] sözleşdimiz.(BK, D, 42/21) "Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk."

• İnim [Kül Tigin birle iki şad] birle ölü yitü ḳazġandım. (BK, D, 42/22) "Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle

5. İyelik eki almış isimlerin sıfat görevinde kullanım şekillerini sıfat ile isim arasına yerleştirdiğimiz [olan] sıfat-fiili ile açıklamak mümkündür. Bunda sonraki örnek cümleler bu doğrultuda düşünülmelidir.

yite kazandım."

• Bunça ḳazġanıp [ḳasım ḳaġan ı]t yıl onunç ay altı otuzḳa uça bardı.(BK, G, 54/9) "Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı onuncu ay, yirmi altında uçup gitti."

• Ḳasım Türk Bilge Ḳaġan olurtuḳında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu ulayu şadpıt begler Apa Tarḳa[n] başlayu ulayu şad[pıt] begler bu […] Taman Tarḳan Tonyukuk Boyla Baġa Tarḳan ulayu buyruḳ […] iç buyruḳ Sebig Kül İrkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler **kangım** kaganka ertingü ertingü ti umug i[tdi?... (BK, G, 54/13-15) "Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu…Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk…iç buyruk Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti…"

• …ḳasım] ḳaġan […] ça aġar taşıġ yoġun ıg Türk begler bodun i […] irti.(BK, G,54/ 15) " …babam kağan…ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti…"

• **[Ḳas**ım] ḳaġan **eçim** ḳaġan olurtuḳında tört bulusdaḳı bodunuġ nençe itm[iş…]. (BK, D, 60/9) "Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş."

Toplam 23 tane sıfat belirlenmiş olup bunların sadece 5 tanesi farklı anlamdaki kelimelere işaret etmektedir.

Gramatikal bağlamda tespit ettiğimiz niteleme sıfatlarını şimdi semantik bağlamda "işlevlerine göre niteleme sıfatları" başlığı altında ortaya koymaya çalışacağız.

2. İşlevlerĩne Göre Nĩteleme Sifatlari

1. Renk Bildiren Sıfatlar

• Üze **kök** tesri as[ra **yaġ**ız yir ḳılınduḳda ikin ara kişi oġlı ḳılınmış]. (BK, D, 32/2) "Üstte mavi gök, altta [kara] yer [yaratıldığında] ikisi arasında insanoğlu [yaratılmış]."

• Edgü özlük atın ḳ**ara** kişin **kök** teyesin sansız kelürüp ḳop ḳotı. (BK, G, 54/12) "İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı."

• Üze tesri asra yir yarlıḳaduḳ üç[ün…] közün körmedük ḳulḳaḳın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ġsıḳısa?] birigerü […] ḳa ḳurıġaru **[… sarı**ġ altunı] n **ürüs** kümüşin ḳırġaġlıġ ḳutayın kinlig işg[itis]in özlük atın adġırın ḳ**ara** k[işin] **kök** teyesin Türküme bodunuma ḳazġanu birtim, iti birtim. (BK, K, 60/10-12) "Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde… batıda…Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim.

Edebiyat, sosyoloji ve sanatın inceleme alanına giren renk kavramı ülke, coğrafya, iklim, yaşam tarzı, ekonomi, siyaset, düşünce ve inanç boyutunda toplumdan topluma farklılık gösterir (Küçük 2010: 556). Anlatıma çeşitlilik ve yaratıcılık katan renk adları üslûbu güçlü kılan önemli unsurlardır. Renk kültürü bakımından geniş bir söz varlığına sahip olan Türkçe'de renk kavramının tarihsel gelişim sürecine bağlı olarak zamanla değişime uğradığı gözlenmektedir.

Bilge Kağan metninde tespit ettiğimiz 7 farklı renk sıfatından Arapça'da "beyaz" Türkçe'de "ak" kelimesinde varlık bulan "ürüs" günümüz Türkiye Türkçesi'nde kullanılmamaktadır. Öte yandan Eski Türkçe'de "mavi, gök rengi, yeşil" anlamlarına denk gelen "kök" sözcüğü zamanla anlam daralmasına uğramış ve bugün "mavi" sözcüğünde yaşam alanı bulmuştur. Günümüzde "ḳara" kelimesi de eş anlamlısı olan "siyah" kelimesi ile birlikte varlığını devam ettirmektedir.

2.2.Varlıkların İyi, Kötü, Güzel, Çirkin Gibi Soyut Niteliklerini Belirten Sıfatlar

• Bödke özüm olurup bunça **aġ**ır törüg tört bulusdaḳı […] dim. (BK, D, 32/2) "Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki ….dim."

• **Bilge** ḳaġan ermiş, **alp** ḳaġan ermiş. (BK, D, 32/4) "Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş."

• Antaġ **külüg** ḳaġan ermiş. (BK, D, 34/5) "Öyle ünlü kağan imiş."

• Biligsiz ḳaġan olurmış erinç, **yablaḳ** ḳaġan olurmış erinç. (BK, D, 34/6) "Bilgisiz kağan oturmuş, kötü kağan oturmuş [şüphesiz]."

• Üze Türk tesrisi ıduḳ yiri subı ança itmiş erinç. (BK, D,36/9-10) "Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş [şüphesiz]."

• Küregüsün üçün igidmiş ḳaġanısa ermiş [barmış **edgü**] ilinge kentü yasıldıġ, yablaḳ kigürtü. (BK, D, 40/19) "Disiplinsizliğinden dolayı, [seni] beslemiş olan kağanına[,] hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, [iline] düşman [fitne] soktun."

• **Iduḳ** Ötüken yı]ş bodun bardıġ. (BK, D, 40/19) " Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin!"

• Nes **yılsıġ** bodunda üze olurmadım. (BK, D, 42/21) "Varlıklı, zengin millet üzerinde oturmadım."

• İçre aşsız taşra tonsuz **yabız yablaḳ** bodunda [üze olurtum]. (BK, D, 42/21) "İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum."

• **Yalıs** bodunuġ tonluġ ḳıldım. (BK, D, 42/23) "Çıplak milleti elbiseli kıldım."

• Çıġ**any** bod[unuġ] bay ḳı[ldım]. (BK, D, 42/23) " Fakir milleti zengin kıldım."

• **Iġar** illigde ı[ġ**ar]** ḳaġanlıḳda yig ḳıldım. (BK, D, 42/24) "Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım."

• **Iduḳ** Başta süsüşdüm. (BK, D, 44/25) "Iduk Başta savaştım."

• Yigirmi yaşıma Basmıl **Iduḳ** [Ḳu]t oġuşum bodun erti, arḳış ıdmaz tiyin süledim. (BK, D, 44/25) "Yirmi yaşımda, Basmıl Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim."

• **Anda içreki** ne kişi tin […] i yoḳ [bolda]çı er [ti…]a oḳıġalı kelti. (BK, D, 44/28) "Onun içindeki ne kadar insan …yok olacaktı…çağırmak için geldi."

• Tamaġ **Iduḳ** Başta süsüşdümiz. (BK, D, 46/29) "Tamag Iduk Başta savaştım."

• Aġuda iki **uluġ** süsüş süsüşdüm. (BK, D, 48/34) "Aguda iki büyük savaş yaptım."

• Üze Tengri ıduḳ yir sub [eçim ḳa]ġan kut taplamadı erinç.(BK, D, 48/35) "Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak."

• Ödsig ötülüg küç igidmiş al[p ḳaġanısa ya]sıldı. (BG, D, 48/34-35) “Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti.”

• Yalabaçı **edgü** sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim. (BK, D, 50/39) “Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim.”

• **Kiçig** atlıġ […]. (BK, D, 50/41) “Küçük adlı…”

• Çorakka tegip **yulıgçı** [eri]g k[…]s Keçinke tegi […] (BK, GD, 52/1) “Çorağa ulaşıp yağmacı askeri…Keçine kadar…”

• **Alp** erin ölürüp [bal]bal ḳılu birtim. (BK, G, 53/7) “Kahraman erini öldürüp balbal kılıverdim.”

• **Uluġ** oğlum aġrıp yok bolça Kuġ Sesünüg balbal tike birtim. (BK, G, 54/9) “Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku’yu, generali balbal olarak dikiverdim.”

• **Edgü** özlük atın ḳara kişin kök teyesin sansız kelürüp ḳop ḳotı. (BK, G, 54/12) “İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.”

• Ḳasım Türk Bilge Ḳaġan olurtuḳında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu ulayu şadpıt begler Apa Tarḳa[n] başlayu ulayu şad[pıt] begler bu […] Taman Tarḳan Tonyuḳuḳ Boyla Baġa Tarḳan ulayu buyruḳ […] **iç** buyruḳ Sebig Kül İrkin başlayu ulayu buyruḳ bunça amtı begler ḳasım kaganka ertisü ertisü ti umuġ i[tdi?... (BK, G, 54/13-15) “Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu…Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk…iç buyruk Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti…”

• **Edgü bil[ge]** kişig **edgü alp** kişig yo[rıtmaz] ermiş. (BK, K, 56/4) “İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş.”

• [Yaġuru] ḳond[uḳda] kisre **anyıġ** biligin anda ö[yür ermi]ş. (BK, K, 56/4) “Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.”

• Anda **anyıġ** kişi ança boş[ġurur] ermiş: (BK, K, 58/5) “Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş.”

• Iraḳ erser **yablaḳ** ağı birür, yaġuḳ erser **edgü** ağı birür tip ança boşġurur ermiş. (BK, K, 58/5) “Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş.”

• Ḳaġan olurup **yoḳ çıġany** bodunuġ ḳop ḳubratdım. (BK, D, 58/7) “Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım.”

• Çıġ**any** bodunuġ bay ḳıldım. (BK, K, 58/7) “Fakir milleti zengin kıldım.”

• Nes n[es sab[ım erse]r **besgü** taşḳa urtum. (BK, K, 58/8) “Her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum.”

• Tür[giş ḳaġan] ḳızın ertisü **uluġ** törün oğlıma alı birtim. [… ertisü **u]luġ** [törün alı] birtim, ya […] t ertü [rtü]m. (BK, K, 60/9-10) “Türgiş kağanının kızını fevkalade büyük törenle oğluma alıverdim…fevkalade büyük törenle alı verdim…yaptırdım…”

• **Besgü** taş [toḳıtdım…] toḳıtdım, bitid[d] im. (BGK, K, 62/15) “Ebedi taş yontturdum…yontturdum, yazdırdım.”

Toplam 43 tane tespit ettiğimiz bu sıfatlardan çoğu günümüzde kullanılmamaktadır. Bu sıfatlardan 21 tanesi farklı sözcüklerle birlikte tekrarlanmıştır.

2.3. Varlıkların Dış Görünüşlerini, Beden Yapılarını Veya Fiziksel Özelliklerini Niteleyen Sıfatlar

• Tabġaç bodunḳa beglik **urı** oğlın ḳul ḳıltı, işilik **ḳ**ız oğlın küs ḳıldı. (BK, D, 34/7) “Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı.”

• Beglik **urı** oğlısın ḳul ḳıldıġ. (BK, D, 40/20) “Beylik erkek evladını kul kıldın.”

• [İşilig ḳız oğlusın] küs ḳıldıġ. (BK, D, 40/20) “Hanımlık kız evladını cariye kıldın.”

• […ḳasım] ḳaġan […] ça **aġar** taşıg **yoġun** ıġ Türk begler bodun i[…]irti. (BK, G, 54/15) “Babam kağan …ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti…”

• Ulayu **ini** yigünüm oğlanım biriki oğuşum [bodunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz Tatar,… Toḳuz Oğuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid, ḳatıġdı tısla: (BK, K, 56/1) “Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar,…Dokuz Oğuz beyleri milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle:”

Bu başlık altında toplam 7 sıfat, birbirinden farklı olarak da 5 sıfatın yer aldığını tespit ettik.

2.4.Mekânda Ve Zamanda Mesafe Niteliği Bildiren Sıfatlar

• Bödke özüm olurup bunça ağır törüg **tört bulusdaḳı** […]dim. (BK, D, 32/1) “Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki ….dim.”

• Sü sülepen **tört bulusdaḳı** bodunuġ [ḳop almış, ḳop baz ḳılmış]. (BK, D, 32/3) “Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış.”

• **Tört bulusdaḳı** bodunuġ kop baz ḳıldım, yağısız ḳıldım. (BK, D, 42/23) “Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım.”

• Süçig sabın yımşaḳ ağın arıp ırаḳ [bodunuġ ança] yağutur ermiş. (BK, K, 56/4) “Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış.”

• [Ḳasım] ḳaġan eçim ḳaġan olurtuḳında **tört bulusdaḳı** bodunuġ nençe itm[iş…]. (BK, K, 60/8-9) “Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş…”

Türkçe’de -ki ekinin üç farklı kullanım alanına şahit olmaktayız. İsmin yerini tutarak “zamir” görevinde kullanılan -ki ile kendisinden sonra gelen ismi niteleme ve belirtme yoluyla “sıfat” görevinde kullanılan “ki” eki eklendiği sözcüğe bitişik yazılırken kelime ve kelime grupları ile cümleleri birbirine bağlama yoluyla “bağlama edatı” görevinde kullanılan -ki eki daima ayrı yazılmaktadır. Bilge Kağan metnini incelediğimizde sıfat görevinde kullanılan -ki ekinin semantik zeminde farklı noktalara işaret ettiğine tanık oluruz.

2.5. Varlıkların Duyu Organları İle Algılanan Niteliklerini Bildiren Sıfatlar

• Süçig sabın **yımşaḳ** ağın arıp ırаḳ [bodunuġ ança] yağutur ermiş. (BK, K, 56/4) “Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış.”

Duyu organları ile algılanan nitelikleri belirten 1 sıfat kullanılmıştır.

2.6. İsme Herhangi Bir Özelliğe Sahip Olma, O Özelliği Taşıma Niteliği Katan

• Ḳasım **Türk** Bilge [Ḳaġan…] ti Sir Toḳuz Oğuz İki

Ediz **kerekülüg** begleri bodunı …Tü]rk tes[ri…] üze ḳaġan olurtum. (BK, D, 32/1-2) “Babam Türk Bilge Kağanı… Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırlı beyleri, milleti…Türk tanrısı üzerinde kağan oturdum.”

• Kişi oğlında üze **eçüm apam** Bumin Ḳaġan İstemi Ḳaġan olurmış. (BK, D, 32/2) “İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş.”

• Yoġçı sıġıtçı ösre kün toġsıḳdaḳı Bökli çöl[l]üg il Tabġaç Tüpüt Apar Purum Ḳırḳız Üç Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtany Tatabı bunça bodun kelipen sıġtamış, yoġlamış. (BK, D, 34/5) “Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.”

• Tabġaç bodunḳa **beglik** urı oğlın ḳul ḳıltı, **işilik** ḳız oğlın küs ḳıldı. (BK, D, 34/7) “Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı.”

• İllig bodun [ertim, ilim amtı ḳanı, kimke ilig ḳazġanur men tir ermiş]. (BK, D, 34/8) “İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş.”

• Ḳaġanlıġ bodun ertim, kaġanım kanı. (BK, D, 36/9) “Kağanlı millet idim, kağanım hani.”

• Türk bodun yoḳ bolmazun tiyin **kas**ım İltiriş ḳaġanıġ ögüm İlbilge Ḳatunuġ tesri töpüsinde tutup yügerü kötürti erinç. (BK, D, 36/10) “Türk milleti yok olmasın diye [rek] millet olsun diye[rek] babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu [(O) Tanrı] başlarından tutup [şüphesiz] yukarı kaldırmış.”

• Tesri küç birtük üçün ḳasım ḳaġan süsi böri teg ermiş, yaġısı ḳony teg ermiş. (BK, D, 36/11) “Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.”

• Ḳasım ḳaġan [ança ilig törüg ḳazġanıp uça barmış]. (BK, D, 38/13) “Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, [ölüp] gitmiş.”

• Ḳasım [ḳaġanḳa] baş[lay]u Baz Ḳaġanıġ balbal [tikmiş. Ḳasım] ḳaġan uçduḳda özüm sekiz yaşda ḳaltım. (BK, D, 38/13-14) “Babam kağan için [ilk olarak] Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. Babam kağan [öldüğünde] kendim sekiz yaşında [idim.]”

• O törüde üze **eçim** ḳaġan olurtı. (BK, K, 38/14) “O töre üzerinde amcam kağan oturdu.”

• **Eçim** ḳaġan olurtuḳ[d]a özüm tigin erk […] iy[….] tesri [yarlıḳaduḳ üçün] tört yigirmi yaşımḳa Tarduş bodun üze şad olurtum. (BK, D, 38/14-15) “Amcam kağan oturduğunda kendim prens… Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş milleti üzerinde şad oturdum.”

• **Eçim** ḳaġan birle Yaşıl ögüz Şantus yazıḳa tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) “Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.”

• Ol bilmedüküğün üçün yablaḳısın üçün **eçim** ḳaġan uça bardı. (BK, D, 40/20) “O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti.”

• [İşilig kız oğlusın] küs ḳıldıġ. (BK, D, 40/20) “Hanımlık kız evladını cariye kıldın.”

• **Beglik** urı oğlısın ḳul ḳıldıġ. (BK, D, 40/20) “Beylik erkek evladını kul kıldın.”

• Türk bodun atı küsi yoḳ bolmazun tiyin ḳasım ḳaġanıġ ögüm ḳatunuġ kötürügme tesri il birig[me te]sri Türk bodun atı küsi yoḳ bolmazun tiyin özümün ol tesri ḳaġan olurt[dı erinç. (BK, D, 42/20-21) “Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabiî.”

• [İnim Kül Ti]gin iki şad, **inim** Kül Tigin [birle] sözleşdimiz.(BK, D, 42/21) “Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk.”

• İnim [Kül Tigin birle iki şad] birle ölü yitü ḳazġandım. (BK, D, 42/22) “Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım.”

• İki **ilteberlig** bodun [..] (BK, D, 50/38) “İki valili millet…”

• Bunça ḳazġanıp [ḳasım ḳaġan ı]t yıl onunç ay altı otuzḳa uça bardı.(BK, G, 54/9) “Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı onuncu ay, yirmi altında uçup gitti.”

• Tesri teg Tesri yaratmış **Türk** Bilge [Ḳaġan s]abım: Ḳasım Türk Bilge Ḳaġan olurtuḳında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu ulayu şadpıt begler Apa Tarḳa[n] başlayu ulayu şad[pıt] begler bu […] Taman Tarḳan Tonyuḳuḳ Boyla Baġa Tarḳan ulayu buyruḳ […] iç buyruḳ Sebig Kül İrkin başlayu ulayu buyruḳ bunça amtı begler ḳasım ḳaġanḳa ertisü ertisü ti umuġ i[tdi?... (BK, G, 54/13-15) “Tanrı gibi [gökte yaratılmış] Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu…Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk…iç buyruk Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti…”

• ...T]ürk beglerin bodunın ertisü ti umuġ itdi ögd[i… ḳasım] ḳaġan […] ça aġar taşıġ yoġun ıġ Türk begler bodun i […] irti.(BK, G, 54/15) “Türk beylerini, milletini fevkalade çok yüceltti, övdü…babam kağan…ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti…”

• Tesri teg tesride bolmış **Türk** Bilge Ḳaġan bödke olurtum. (BK, K, 56/1) “Tanrı gibi gökte olmuş [gökten gelmiş] Türk Bilge Kağanı, bu [devirde] oturdum.”

• [Ḳasım] ḳaġan **eçim** ḳaġan olurtuḳında tört bulusdaḳı bodunuġ nençe itm[iş…]. (BK, D, 58-60/8-9) “Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş.”

• Üze tesri asra yir yarlıḳaduḳ üç[ün…] közün körmedük ḳulḳaḳın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ġsıḳısa?] birigerü […] ḳa ḳurıġaru [… sarıġ altunı]n ürüs kümüşin ḳırġaġlıġ ḳutayın **kinlig** işg[itis]in özlük atın adġırın ḳara k[işin] kök teyesin Türküme bodunuma ḳazġanu birtim, iti birtim.(BK, K, 60/10-12) “Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde…batıda…Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim.

-lıġ/-lig/-luġ/-lüg eki isimden isim türeten bir ek olduğu gibi aynı zamanda “bir şey için” anlamında ve “tahsis” işlevinde sıfatlar türeten canlı ve işlek bir ektir (Korkmaz 2009: 341). Bu başlık altında ele aldığımız sıfatlar arasında bu yolla kurulmuş olanları da mevcut olup toplam 38 tane sıfat yer almaktadır fakat bunlardan 24 tanesinin tekrarlandığını gözlemleriz.

2.7.Bir Varlık Veya Nesnede Bir Niteliğin Eksikliğini, Yokluğunu Gösteren Sıfatlar

• İkin ara idi **oḳsuz** Kök Türk iti ança olurur ermiş. (BG, D, 32/2) "İkisi arasında pek teşkilatsız Kök Türkü düzene sokarak öylece oturuyormuş."

• **Biligsiz** ḳaġan olurmış erinç, yablaḳ ḳaġan olurmış erinç. (BG, D, 34/6) "Bilgisiz kağan oturmuş, kötü kağan oturmış [şüphesiz]."

• İçre **aşsız** taşra **tonsuz** yabız yablaḳ bodunda [üze olurtum]. (BG, D, 42/21) "İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum."

Adlarda yokluk, eksiklik anlamında sıfatlar türeten -sız,-siz,-suz,-süz eki yoluyla kurulan sıfatları bu bölüm altında değerlendirmek uygun görülerek toplam 4 sıfat belirlenmiştir.

2.8.Bir Nesnenin Yapıldığı Maddeyi Gösteren Veya O Duyguyu Veren Sıfatlar

• […] ol **taş** barḳın […] (BG, K, 62/15) "O taş türbesini…"

Yukarıda ifade ettiğimiz "taş" sözcüğünün bugünde hiçbir değişikliğe uğramamış olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.9.Adlara Anlamca Bir Bildirme Ve Pekiştirme Niteliği Katan Sıfatlar

• Asar **adınçıġ** barḳ yaratıd[d]ım. İçin taşın **adınçıġ** bediz [urturtum. (BG, K, 62/14) "Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum."

"Adınçıġ" kelimesini morfolojik olarak ele aldığımızda bu kelimede günümüz Türkçesi'ndeki pekiştirme sıfatlarının sahip olduğu gibi bir yapıyı gözlemleyemiyoruz. Öte yandan Eski Türkçe'de rastladığımız bu "adınçıġ" kelimesi o günün dilbilgisel düzleminde semantik açıdan pekiştirme niteliğine sahip bir sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.10.Yer Bildiren Sıfatlar

• **Iduḳ** Başta süsüşdüm. (BG, D, 44/25) "Iduk Başta savaştım."

• Tamaġ **Iduḳ** Başta süsüşdümiz. (BG, D, 46/29) "Tamag Iduk Başta savaştım."

• Yoġçı sıġıtçıösre kün toġsıḳdaḳı **Bökli** çöl[l]üg il Tabġaç Tüpüt Apar Purum Ḳırḳız Üç Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtany Tatabı bunça bodun kelipen sıġtamış, yoġlamış. (BG, D, 34/5) "Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.

• İlgerü kün toġsıḳ[ḳ]a **Bökli** ḳaġanḳa tegi süleyü birmiş. (BG, D, 34/8) "Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş."

Bilge Kağan metninde yer bildiren 4 sözcüğün sıfat fonksiyonunda kullanıldığını söylemek mümkündür.

2.11.Unvan Bildiren Sıfatlar

• Yigirmi yaşıma Basmıl **Iduḳ** [Ḳu]t oġuşum bodun erti, arḳış ıdmaz tiyin süledim. (BG, D, 44/25) "Yirmi yaşımda, Basmıl Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim."

Yer bildiren sıfat olarak ele aldığımız "ıduḳ" sözcüğü bu bölümde unvan bildiren sıfat işlevindedir.

2.12.Niteleme Sıfatlarından Kalıplaşmış Özel Adlar

• Ḳurıġaru **Temir** Ḳapıġḳa süleyü birmiş. (BG, D, 34/8) "Batıda Demir Kapıya ordu sevk edivermiş."

• Eçim ḳaġan birle ilgerü **Yaşıl** ögüz Şantus yazıḳa tegi süledimiz. (BK, D, 38/15) "Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik."

• Ḳurıġaru**Temir** Ḳapıġḳa tegi süledimiz. (BG, D, 38/15) "Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik."

• Ḳurıġaru yinçü ögüz keçe **Temir** Ḳapıġḳa tegi süledim. (BG, K, 56/3) "Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim."

Niteleme sıfatı fonksiyonunda olan ve özel ad olarak karşımıza çıkan toplam 4 tane sözcük tespit edilmiştir.

2.13.Kendilerinde Var Olan Hareket Ve Zaman Kavramlarını Bir Varlığa Veya Nesneye Geçici Olarak Bağlayan Sıfatlar

• Bu sıfatlar taşıdıkları zaman özelliği bakımından üçe ayrılırlar:

2.13.1.Geçmiş Zaman Gösterenler: -dıḳ/-dik, -mış/-miş ekleri yoluyla oluşanlar

• **Tesri teg Tesri yaratmış** Türk Bilge Ḳaġan sabım: (BG, D, 32/1) "Tanrı gibi [gökte yaratılmış] Türk Bilge Kağanı, sözüm:"

• Olurtuḳuma ölteçiçe saḳınıġma Türk begler bodun ögirip sebinip **tostamış** közi yügerü körti.(BG, D, 32/2) "Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı."

• Begleri bodunı tüzsüz üçün Tabġaç bodun tebligin kürlügin [üçün armaḳçıs]ın üçün inili [eçili kingşürtükin üçün begli bodunluġ] yoşşurtuḳın üçün Türk bodun **illedük** ilin ıçġınu ıdmış ḳaġanladuḳ ḳaġanın yitürü ıdmış. (BG, D, 34/6-7) "Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş."

• Yiti yüz er bolup [**ilseremiş ḳaġansıramış** bodunuġ **küsedmiş ḳuladmış** bodu]nuġ **Tü[rk tö]rüsin [ıçġ**ınmış] bodunuġ eçüm apam törüsinçe yaratmış boşġurmış. (BG, D, 36/11-12) "Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş."

• **Eç[ümiz apamız tutmış** yir sub idi]siz ḳalmazun [tiyin Az bodunuġ itip yaratıp…(BG, D, 38/16) "Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip…"

• Ança ḳazġ**anmış** ança **itmiş** ilim[iz törümiz erti. (BG, D, 40/18) "Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı."

• Küregüngün üçün **igidmiş** ḳaġanısa ermiş [barmış edgü] ilise kentü yasıldıġ, yablaḳ kigürtü. (BG, D, 40/19) "Disiplinsizliğinden dolayı, [seni] beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, [iline] düşman [fitne] soktun."

• [Ḳasımız] eçimiz ḳazġ**anmış** bodun atı küsi yoḳ bo[lmaz]un tiyin, Türk bodun üçün tün udımadım.(BG, D, 42/21-22) "Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmadım."

• Men [özüm ḳaġan olurtuḳuma] **yir sayu barmış** bo[dun yadaġın yalısın?] ölü yitü yana kelti. (BG, D, 42/22-23) "Ben

kendim kağan [olarak] oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi."

• Ödsig ötülüg **küç igidmiş** al[p ḳaġanısa ya]sıldı. (BG, D, 48/34) "Seçkin, muhterem, güç beslemiş olan kahraman[,] kağanına ihanet etti."

• **Tesri teg tesride bolmış** Türk Bilge Ḳaġan bödke olurtum. (BG, K, 56/1) "Tanrı gibi gökte olmuş [gökten gelmiş] Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum."

• **Bi[lig] bilmez** kişi ol sabıġ alıp yaġuru barıp öküş kişi öltüg.(BG, K, 58/5-6) "Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün!"

• Üze tesri asra yir yarlıḳaduḳ üç[ün…] **közün körmedük** ḳulḳaḳın eşidmedük bodunumun ilgerü kün to[ġsıḳısa?] birigerü […] ḳa ḳurıġaru[… sarıġ altunu]n ürüs kümüşin ḳırġaġlıġ ḳutayın kinlig işg[itiş] özlük atın adġırın ḳara k[işin] kök teyesin Türküme bodunuma ḳazganu birtim, iti birtim. (BG, K, 60/10-12) "Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde…batıda…Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim…"

Geçmiş zaman gösteren toplam 20 sıfat tespit etmiş olup bu sıfatlardan 2 tanesi farklı kelimelerle birlikte tekrarlanmıştır.

2.13.2.Geniş Zaman Gösterenler: -ġma/-gme ekleri yoluyla oluşanlar

• **Olurtuḳuma ölteçiçe saḳınıġma** Türk begler bodun ögirip sebinip tostamış közi yügerü körti.(BG, D, 32/2) "Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı."

• Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin ḳasım ḳaġanıġ ögüm ḳatunuġ kötürügme tesri **il birig[me** te]sri Türk bodun atı küsi yoḳ bolmazun tiyin özümün ol tesri ḳaġan olurt[dı erinç.(BG, D, 40-42/20-21) "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii."

• **Oza yanya keligme** süsin aġıt[t]ım. (BG, D, 46/31) "İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm."

Geniş zaman anlamına işaret eden -gme/-gma eki yoluyla türetilen 4 tane sıfat tespit edilmiştir.

2.13.3.Gelecek Zaman Gösterenler: -taçı/-teçi, -sıḳ/-sik ekleri yoluyla oluşanlar

• Anda kisre tesri yarlıḳaduḳ üçün ḳutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunuġ [tirgür]ü igit[t]im. (BG, D, 42/23) "Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim."

• İl [tutsıḳ yir Ö]tük[en] yış ermiş. (BG, K, 56/3) "İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş."

-teçi ve -sıḳ eki yoluyla gelecek zaman anlamının kazandırıldığı 2 tane örnek kullanıma rastlamaktayız.

SONUÇ

Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna bağlı sondan eklemeli bir dil olan Türkçe'yi edebi ve sanatlı bir dil kılan en güçlü etmen söz varlığında yer alan birimlerden sıfat türündeki sözcüklerin geniş bir yer kaplamasıdır. Orhun Abidelerinden Bilge Kağan yazıtını bu bağlamda incelediğimizde varmış olduğumuz bu sonucun yerinde bir karar olduğu ortaya çıkmaktadır. VIII. yüzyılda karşılaştığımız sıfat türündeki sözcüklerin bir kısmı bugün yerini farklı kelimelere bırakmış bir kısmı ise bazı fonetik ve morfolojik değişiklikler sonucu esas yapısını koruyarak kullanılmaya devam etmiştir. O halde Türkçe'nin bu kadar ihtişamlı bir yapıya sahip olması tesadüfi olmayıp bunun bir öncesinin olduğu, "önce" olarak kastedilenin de Eski Türkçe dönemini aydınlatan ilk yazılı belge niteliğindeki Orhun Abideleri olması gerektiği tanıklatılmıştır.

KAYNAKÇA

[1] Aksan, Doğan (2000), *En Eski Türkçe'nin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler,* İstanbul: Simurg Yayınları.

[2] Aksan, Doğan (2006), *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.

[3] Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: TDK Yayınları.

[4] Barutçu Özönder, F. Sema (2002) , "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", *TÜRKLER*, c. 3, Ankara: Yeni Türk Yayınları, s.481-501.

[5] Ercilasun, A. Bican (2007), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

[6] Ercilasun, A. Bican (1985), *Büyük Türk Klasikleri,* "Bengütaş Edebiyatı", c.1, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.56-66

[7] Ergin, Muharrem (2007), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

[8] Ergin, Muharrem (2008), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

[9] Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

[10] Küçük, Salim (2010), "Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları", *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* Vol.5/1, Winter 2010, s.556-577

[11] Tekin, Şinasi (2001), İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler, İstanbul: Simurg Yayınları, s.199-209.

[12] Tekin, Talât (2000), *Orhun Türkçesi Grameri,* Çev. Ölmez, Mehmet, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

[13] Tekin, Talât (2008), *Orhun Yazıtları,* Ankara: TDK Yayınları.